

Jolanta Jabłońska-Bonca

Rozpoznawanie symboli o znaczeniu prawnym

Palestra 40/5-6(461-462), 48-53

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rozpoznawanie symboli o znaczeniu prawnym

„W świecie możemy dostrzegać tylko to, co sami nosimy w sobie; rozpoznawać znaczy właśnie tyle co poznawać, jest to ponowne poznawanie zewnętrznych zjawisk, o których istnieniu wiedziało się już w głębi duszy lub które (utworzone wcześniej w nieświadomości) człowiek uświadamia sobie w akcie rozpoznawania. Obrazowi wewnętrznemu odpowiada obraz istniejący na zewnątrz; dla tego, kto rozpozna w nim sens, stanie się on symbolem”.

Manfred Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Kraków 1994

Pojęcie

Wiele przekonań na temat prawa wyrażanych publicznie i żywionych prywatnie przyjmuje się w sposób emocjonalny, a nie dyskursywny. Wpływ emocjonalnych elementów wyrażanych w mitach, stereotypach, ideologiach, utopiach, przesądach itp. jest tym silniejszy, im mniej prawnicy czy politycy zdają sobie z tego sprawę. Na wyobraźnię szczególnie oddziałują symbole. Nie są one współcześnie, wbrew niektórym sądom potocznym, „mętym wytworem myślenia przedpojęciowego”. Wręcz przeciwnie, rozumienie współczesnej kultury, także prawnej, wymaga otwarcia się na nie, „rozpoznania” ich i odczytania. Odczytanie symboli jest wyrazem zgody na przyjęcie określonych wartości lub norm.

Niektóre symbole mają znaczenie archetypowe, kształtują fundamenty wyobraźni, objawiają się w nich prawa struk-

turalne rządzące światem, tworzą głęboką strukturę każdego światopoglądu. Inne rodzą się wraz ze swoją epoką i należy je oceniać w ich konstelacji politycznej i społecznej.

Symbole prawne także i dziś odwołują się do zbiorowej wyobraźni i zbiorowych emocji, ułatwiając sprawowanie władzy i wzmacniając autorytet prawa poprzez dookreślanie obrazów rzeczywistości prawnej.

„Gdyby pozycja [sędziego – J.J.-B.] sprowadzała się tylko do pewnej współczesnej roli, sędzia mógłby na posiedzenie Trybunału przychodzić w szarym garniturze, zamiast nakładać czarną togę. Otóż jeśli prawo ma posiadać autorytet w y k r a c z a j ą c y [podkr. J.J.- B.] poza zwykły przymus, władza sędziowska musi być zrytualizowana, zmitologizowana” – twierdzi Joseph Campbell w *Potędze mitu*¹.

Symbol, w szerokim rozumieniu (gr. znak rozpoznawczy, pierwotnie – *symbolon*, przedmiot złamany na pół, znak rozpoznawczy dla dwóch osób) to przedmiot albo znak reprezentujący (oznaczający), przywodzący na myśl na zasadzie tradycji, konwencji, umowy, asocjacji myślowej, związku uczuciowego, określone pojęcie, czynność, zjawisko².

Dość łatwo wskazać typowe własności symbolu, zilustrować je wyraźnymi przykładami. Jednak na obrzeżach pojawiają się trudności. Niektórzy badacze akcentują kłopot z rozgraniczeniem symboli i znaków. Spotykane są poglądy, że wszystkie znaki, które „coś reprezentują” należy nazywać symbolami. Gdyby przyjąć ten punkt widzenia, znak drogowy i waga Temidy pełniłyby tę samą funkcję w komunikacji społecznej. A tak przecież nie jest. Przyjmijmy więc, że wszystkie symbole są znakami, ale nie wszystkie znaki są symbolami³. Zwykły znak odsyła do czegoś (pozwala coś rozpoznać) i jest zawsze jednoznaczny. Pełni funkcję komunikacyjną. Biały znak drogowy z czerwoną obwódką to jednoznaczny zakaz ruchu wszelkich pojazdów. Natomiast symboliczna czerwien kołnierza prokuratora, opaska na oczach Temidy to znaki ambiwalentne⁴. Pewne trudności w codziennej komunikacji wiążą się także z tym, iż za symbol potrafi uchodzić wszystko, co w jakikolwiek sposób wskazuje poza siebie lub może służyć jako przykład. W istocie godła, emblematy, atrybuty, insygnia, alegorie, sygnały itp. mają pola semantyczne częściowo z symbolem wspólne.

Znaczenie symboli

Symbole współtworzą i otwierają pewne wymiary rzeczywistości, odwołując

się do zbiorowej wyobraźni i zbiorowych emocji⁵. Tworzą płaszczyzny identyfikacji oficjalnej i prywatnej. Konsolidują wyobraźnię zbiorowości. Zapewniają obecność wartości, zarówno tych, które odradzają się od wieków i są przenoszone z dawnego porządku do nowego, jak i nowych, komunikujących przesłania zmian. Symbole utrwalają mity. Gruntowne zmiany ustrojowe wiążą się ze zmianą ładu symbolicznego. Wrastając w kulturę, człowiek przejmuje także jej symbole. W ostatnich dziesięcioleciach umocniło się przekonanie, że myślenie pojęciowoanalityczne wymaga wsparcia przez refleksję obrazosyntetyczną. Wyrażane są opinie, że sens wielu zjawisk nie leży w nich samych, lecz w tym, że odsyłają one do czegoś poza sobą.

W ustabilizowanych systemach politycznych ośrodki władzy utrwalają ład symboliczny, rozbudowują go i monopolizują. Symbole państwowe chronione są przez prawo, gwarantują to konstytucje, warunki używania określają ustawy, a naruszenie ich powoduje odpowiedzialność karną.

Rewolucje rozpoczynają się od zaprezentowania nowych symboli. Umożliwiają one dokonanie projekcji nowego ładu w sferze masowych wyobrażeń. Zburzenie Bastylii czy Muru Berlińskiego to symbole złamania despotyzmu i przejścia do nowej epoki. Nowe, rewolucyjne symbole mają stwarzać wrażenie przeobrażenia świata. Symbole często „zastępują” to przeobrażenie – zamiast zmian w sferze rzeczywistości transformacja ogranicza się do zmiany ładu symbolicznego. Współczesna polityczna magia docenia ich wartości.

W sferze działania prawa wpływają przede wszystkim na przekonanie o nieuchronności, rytualnej pewności, dokonania się w „wymiarze sprawiedliwości”, ułatwiają emocjonalne podporządkowanie się „władzy prawa”.

Prasymbole

Symbole kształtujące fundamenty wyobraźni, stanowiące głęboką warstwę światopoglądu, nazywane bywają „prasymbolami”. Objawiają się w nich prawa strukturalne rządzące światem. Antynomia światła i ciemności, cykliczność i pełnia wyrażane przez koło, dystrybtywne rozgałęzianie się obrazowane drzewem – są rozpoznawane przez ludzi wszystkich epok, kultur i religii. Świat prawnych i politycznych wyobrażeń jest także zanurzony w tej prasymbolice.

Uproszczenia odwołujące się do ostrego kontrastu światła i ciemności obrazują struktury przeświadczeń o podziale wszystkich zjawisk według binarnego kodu: dobro – zło, ład – chaos, *sacrum* – *profanum*, kultura – natura, prawo – bezprawie, rząd – opozycja, swój – obcy, postępowy – konserwatywny itp. Na przykład, dychotomia przymusu i zgody oddziela władzę państwową opartą na sile i „narzuconą” społeczeństwu od władzy opartej na aprobacie, umowie i społecznej partycypacji. Modelowo oddziela autokrację od demokracji. Przejęcie władzy zawsze łączy się z obietnicą przywrócenia prawa i ładu oraz opanowania chaosu. W ramach tego prasymbolu interpretować można każdy system władzy i prawa. Uproszczenia oparte na tym dychotomicznym podziale powodują, że nie ma w dyskursie miejsca na jakości pośrednie i stopniowanie właściwości zjawisk, a ponadto „nowość”

nie jest – bo w tej sytuacji nie może być – rozumiana jako kontynuacja, lecz jako eschatologiczna zmiana totalna.

Geometryczna figura koła jest symbolem porządku i bezpieczeństwa, symbolem regularności procesów. „Okrągły stół” sumuje znaki związane z kołem (symbol jedności, porozumienia, doskonałości) i stołem (symbol centrum, wokół którego można się zebrać, także symbol wybranej społeczności, np. Okrągły Stół króla Artura).

Symbolika rozgałęzionego drzewa pozwala „widzieć” wiele zjawisk prawnych – choćby system źródeł prawa.

Symbole związane z konkretnymi epokami to np. znak – hasło: ryby z *Quo vadis*, trójkolorowa kokarda, zygzak Rodła, flaga Unii Europejskiej [błękit – barwa trwania przy prawdzie, wierność; żółty (złoty) – symbol wieczności].

Symbole prawa a mity

Symbole rodzą się wraz z mitami, niektóre zrastają się z nimi tworząc jedność – treść mityczna jest wyrażana w sposób symboliczny.

Temida (gr. *Thémis*), postać mitologii greckiej, stała się obrazowym symbolem prawa, sprawiedliwości, praworządności. **Tytania**, córka Uranosa i Gai, według Hezjoda druga małżonka Zeusa i matka trzech hor: Eunomii, Dike i Eirene, u Ajschylosa także matka Prometeusza – czuwała nad prawodawstwem, sprzeciwiała się naruszaniu przeznaczenia wynikającego z woli boskiej, była władczynią wyroczni delfickiej, uczyła rozwiązywania sporów i przewycięzania trudności. Przedstawiana z symbolami-atrybutami: wagą, mieczem, przepaską na oczach, kodeksem, czasem także z obcięłą głową na łonie. Symbol do dziś jasny, ale dający

możliwość różnych ambiwalentnych, szczegółowych interpretacji⁶.

Dike (Sprawiedliwość), córka Temidy wykłada bogom prawa i zanosí ludziom. W mitologii wyróżnia się bezstronnością i życzliwością, w przeciwieństwie do Temidy – postaci tajemniczej i mrocznej. Troszczy się o sprawiedliwe układanie stosunków międzyludzkich. Nie osiąga jednak rangi symbolu na wzór Temidy⁷.

Jeśli cofniemy się do starożytnego Egiptu zobaczymy podobne symbole prawa. Ozyrys i czterdziestu dwóch asesorów tworzyli sąd badający dobro i zło. Przed nimi stała waga. Dusza człowieka spoczywała na jednej szali, na drugiej leżało pióro prawdy. Na nieszczęśnika, który uzyskał niepomysłny wynik ważenia czeka „inny kraj”, kraj ciemności, leżący za zachodnim horyzontem Egiptu, gdzie znika światło słońca i jego życiodajne ciepło i skąd nadchodzi noc spowijająca dolinę Nilu⁸. Oto mamy w tym micie warstwę prasymboliczną (słońce – ciemność), jest symbol prawny czytelny do dziś – waga, w końcu ujawnia się też wyraźnie emocjonalne napięcie symbolu związane z przewrotnym użyciem do ważenia pióra, co czyni ten alegoryczny obraz wyraźnie ambiwalentnym (sprawiedliwość czy przewaga władzy?).

Cechą charakterystyczną większości (niektórzy badacze twierdzą, że wszystkich) symboli jest wieloznaczność, na ogół ambiwalencja, podwójna wartościowość, możliwość przemieszczania się z jednego bieguna znaczeniowego na drugi. Na przykład czerwien (kolor kołnierza prokuratora, w niektórych trybunałach kolor togi) jest dwuznaczna pod względem symbolicznym. Czerwień po-

zostaje w związku z krwią, ta zarówno z życiem, jak i śmiercią (przelew krwi). Czerwień (purpura) to kolor cesarza rzymskiego, kardynała, ale i piekła, kata i rewolucjonisty. Symbol może więc przekazywać różne treści w zależności od kontekstu, z jakiego zaczerpnięta została analogia.

Symbole prawne czytelne *hic et nunc*

Temida jest symbolem prawa jako zjawiska, lecz „pismo obrazkowe” emocji i tradycji przeniosło do współczesności także inne symbole prawne, a więc znaki i przedmioty przywodzące na myśl pojęcia, instytucje i stosunki prawne, a także znaki i przedmioty towarzyszące procedurom i czynnościom prawnym o funkcji wykraczającej poza prostą komunikację i jednoznaczne odesłanie. Odnawiają one atmosferę socjomagii, pozostając elementami rytuałów prawnych. Są czytelne dla współczesnych, stoi zaś za nimi tradycja tysiącleci.

Oto przykłady⁹:

Symbole – atrybuty

- sprawiedliwość, decyzja, podział na dobro i zło – *waga, sito, miecz*
- sprawiedliwość, władza – *lew, brama, tron, mirt*
- władza sędziowska – *bicz, wyciągnięte ramię, waga*
- bezstronność sądu – *przepaska na oczach Temidy*
- kara – *błyskawica, miecz, bicz, ogień, topór, woda, obcięta głowa na łonie Temidy*.

Symbole – kolory

- powaga, godność, absolut, ale także przestępstwo i kara, kolor togi – *czerni*
- życie i śmierć, wyzwolenie i zemsta,

krwem przelana w obronie ojczyzny, kolor kołnierza prokuratora, tóg sędziów wysokiej rangi, ale i kata – *czerwień (purpura)*

- życie, nadzieja (coroczne odradzanie się natury), barwa wody, przeciwstawiana czerwieni, kolor kołnierza adwokata – *zieleń*
- równowaga, miara, barwa pośrednia między czerwienią a błękitem, symbol pośredniczenia, kolor kołnierza sędziego – *fiolet*.

Symbole – strony

- prokurator po prawej w sądzie, prawe ramię nosi broń, symbol legalności („prawe łóżko”), prawa, autorytetu, siły, sukcesu, praworządności, strona „lepsza”, uprzywilejowana – *strona prawa*
- adwokat i oskarżony po lewej stronie, „potępieni” na Sądzie Ostatecznym stoją po lewicy, „lewe łóżko”, „lewy dokument”, „na lewo”, symbol nielegalności, strona „gorsza”, strona rewolucji, strona słabszych – *strona lewa*
- nagroda, władza, przywileje, droga do „nieba” – *góra*
- kara, sankcje, upadek, poddani, droga do „piekła” – *dół*

W związku z tą ostatnią grupą symboli podkreślmy na marginesie za Manfredem Lurkerem, że „całe życie społeczne i państwowe jest wielkim polem komunikacyjnym, w którym każda jednostka zajmuje konkretny punkt odniesienia pomiędzy stroną prawą i lewą, pomiędzy górą i dołem”¹⁰.

Znaki prawne

Do znaków prawnych nie mających charakteru symboli zaliczyć można te, które odsyłają do norm prawnych i są jednoznaczne. Poprzez nie wyrażana jest

treść prawa. Na przykład znaki drogowe komunikują treść norm bezpośrednio wyrażających obowiązkowe zachowanie na drogach (normy zakazujące i nakazujące). Funkcję komunikacyjną mają także znaki na jezdni, wyrażając obowiązki prawne. Podobnie znaki świetlne (sygnalizacja świetlna) i ruchy rąk policjanta organizującego bezpieczny przejazd. Znakami prawnymi są także flagi wyrażające międzynarodowy kod sygnałowy obowiązujący na statkach. Są nimi słupy drogowe, znaki notarialne, znaki uiszczenia opłat urzędowych, znaki graniczne¹¹.

Stroje sądowe i insygnia (np. łańcuchy sędziów), wykraczając poza jednoznaczność, mają charakter symboliczny. Pozwalają jednoznacznie rozpoznać stanowisko (jako znak), ale i współkonstruują daną godność, wzmacniając autorytet i władzę. Tworzą obraz, który ma wykorzystywać także elementy emocjonalne, podobnie jak laska marszałka Sejmu, buława marszałkowska czy korona królewska. Aranżują konwencjonalne sytuacje umiejętnie wykorzystując nastroje.

Symbole w prawie

Poza symbolami prawa i symbolami prawnymi wskazać można też na kategorię symboli chronionych przez prawo (symbole w prawie).

Współczesne prawo chroni najczęściej symbole państwowe, wojskowe, historyczne i religijne.

Godło, barwy, hymn symbolizujące suwerenność państwa ochraniają konstytucje. Warunki ich umieszczania, używania określa na ogół ściśle prawo administracyjne. Znieważanie symboli, uszkodzenie lub usunięcie symboli wystawionych publicznie stanowi działanie przestępne i podlega sankcjom karnym.

Kształt symboli państwowych budzi także współcześnie żywe emocje. W Polsce emocjonalnie przeżywana jest obecność Złotej Korony na głowie Orła Białego. Zgodnie z dość powszechnie przyjętą interpretacją, umieszczona na głowie Orła Białego Złota Korona, tzw. otwarta, nawiązuje do tradycji narodowej i oznacza suwerenność państwa. Zgodnie z zasadami heraldyki, byłaby symbolem monarchii wówczas, gdyby została umieszczona nad tarczą herbową, a nie wewnątrz niej. Korona otwarta, nie zwieńczona krzyżem, ma podkreślać pluralizm państwa polskiego¹². Sam orzeł, majestatyczny król ptaków, należy do najczytelniejszych symboli różnych kultur. Uosabia boskość, władzę, siłę i wolność.

Prawo może służyć zmianie symboliki w jeszcze innym znaczeniu: za pomocą prawa przeprowadza się redefinicję pojęć i rzeczywistości w celu zakomunikowania zmiany aksjologii. **Każda rewolucja (transformacja) wyzwała pasję zmiany nazw. Mają one wywoływać wrażenie, że „powstała nowa rzeczywistość”, że „wytępiono” poprzednie reguły i instytucje poprzez „wytępienie” dawnych nazw¹³. Symbole ułatwiają zbiorowościom nadawanie sensu wydarzeniom, są nieraz antycypacją nowego ładu społecznego *in statu nascendi*, tworzą ideowe samookreślenie transformacji. To element także współczesnej socjologii – wiary, że w nazwach tkwi energia zdolna wpływać na zachowanie ludzi.**

Przypisy:

¹ J. Campbell: *Potęga mitu*, Kraków 1994, s. 9. Na temat mitów prawnych por. J. Jabłońska-Bonca: *Prawo w kręgu mitów*, Gdańsk 1995.

² Por. W. Kopaliński: *Słownik symboli*, Warszawa 1990; M. Oesterreücher-Mollwo: *Leksykon symboli*, Warszawa 1992; A. Kłosowska: *Socjologia kultury*, Warszawa 1983, s. 168; W. Maisel: *Archeologia prawna Polski*, Warszawa 1982.

³ Por. M. Lurker: *Przestanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Kraków 1994, s. 23–26; W. Maisel: *Archeologia...*, s. 198.

⁴ M. Lurker: *Przestanie...*, s. 24 i 25.

⁵ E. Maurin: *Logos – Symbol – Reprezentacja*, „Studia Filozoficzne” 1983, nr 56.

⁶ Np. w odniesieniu do wagi „kilogram złota i kilogram złomu waży tyle samo”, w odniesieniu do przepaski na oczach: – „ślepa” – zamiast bezstronna, analogia do Fortuny, która także ma przesłonięte oczy i działa bez zasad, itp.

⁷ W miarę upływu czasu nazwy mitologicznych bóstw Themis i Dike ustąpiły miejsca normom prawnym *themis* i *dike*. Pisze o tym R.A. Tokarczyk (w:) R.A. Tokarczyk: *Wykłady z filozofii prawa*, Lublin 1994, s. 21. *Themis* oznaczało wolę bogów wyrażaną w decyzjach władców, *dike* – rozstrzygnięcia toczących się sporów.

⁸ A. Cotterell: *Słownik mitów świata*, Łódź 1993, s. 64.

⁹ Por. W. Kopaliński: *Słownik...*; M. Oesterreücher-Mollwo: *Leksykon...*

¹⁰ M. Lurker: *Przestanie...*, s. 274.

¹¹ Szeroko na temat znaków prawnych por. W. Maisel: *Archeologia...*

¹² M. Rożek: *Polskie koronacje i korony*, Kraków 1987.

¹³ „Milicja” staje się na powrót „policją”, „kombatantami” w świetle prawa stają się inne kategorie osób.